

Szabó Péter Gábor, Ki rejtőzik a mór álszakáll mögött?

(Válogatás Kalmár László feljegyzéseiből),
SZEGED 17/3 (2005), 18-19.

Ki rejtőzik a mór álszakáll mögött?

Válogatás Kalmár László feljegyzéseiből

Sokan használunk jegyzetfüzetet, hogy felírjuk magunknak mire emlékezzünk. Használati tárgy: ha betelik, másikat veszünk elő. Később azonban, ha évek vagy évtizedek múlva valamelyik előkerül, kedves gondolatokat ébreszthet abban, aki fellapozza. Sokszor sietve csak néhány sorra vagy mondatra van idő, előfordulhat, hogy csak egy szóra.

Kalmár László (1905-1976) szegedi matematikusnak a Szegedi Tudományegyetemen őrzött hagyatékából több mint 140 darab notesz került elő. Tartalmuk igen változatos. Vannak bennük matematikai levezetések, külföldi konferenciák eseményeinek jegyzetei, értekezletek, megbeszélések, viták leírásai, egyetemi vizsgák jegyzőkönyvei, gondolatok arról, hogy hogyan kellene a matematikát tanítani az iskolákban. És persze sok minden más egyéb is. Izgalmas dokumentumai egy XX. századi magyar tudós életének.

Azokat a dolgokat amikről a továbbiakban itt szó lesz lényegében csak egy valami köti össze: forrásuk Kalmár noteszei. Válogatás következik egy matematikus nem matematikai tárgyú feljegyzéseiből: nyelvi játékok, rejtvények és egyéb érdekességek.

Csacsi-pacsi

Laci bácsi egyik kedvenc nyelvi játéka volt a *csacsi-pacsi*. A noteszekből is előkerült néhány gyöngyszem:

Feladat : *Noha Ön igyekszik rávenni engem, hogy itt maradjak, tegye végre számomra sürgősen lehetővé, hogy a vendéglői részben fogyasszak el egy kis adag pörköltet.* **B , M**

Megoldás :

Bárha marasztal, hozzon át

Már hamar asztalhoz zónát.

Íme egy másik.

Feladat : *Szilfa gallyáról kíváncsozó sokat utazó ágynemű .* **Sz , V**

Megoldás :

Szil ágjáról epedő

Világjáró lepedő.

Van olyan oldal, ahova csak a feladat van felírva megoldás nélkül:

Feladat : *Ütemes zajt csapó,
Köztisztasági alkalmazott.*

Z, K

Feladat : *Fecsegő ,
Nemi aktust végző egyén.*

Zs, P

A fentiek megoldását az olvasóra bízuk. Az alábbi csacsi-pacsi megoldására azonban sáros e sorok írójának

nem sikerült rájönnie:

Feladat : *Bánatos párbeszéd két matematikus között, amelyben egyik a másik családjá felől érdeklődik: A másik szomorúan válaszol, mire az egyik megkérdezi, szomorúságának oka a család táplálkozása-e, mire a másik, biztosítja, hogy nem az hanem az, hogy furcsa alakja van a családnak. Cs , F*

Az egyik csacsi-pacsi rejtvény a noteszlapok közé becsúsztatott alábbi levélkén olvasható:

„Kedves Nyúl!

Paccerek vagyunk! A helyes csacsi-pacsi: Az osztálytitkár alapos megfontolás tárgyává teszi, megéri-e, - ha megjövendölik neki, hogy Olgica lábszárízülete regébe illő; H H

5 perccel

búcsúzás után

üdvözl

Kalmár”

Ehhez a levélhez annyi megjegyzést fűznénk, hogy a megszólításban szereplő 'Nyúl', az ötvenes évek elején matematikusokból megalakult 'Nyulak Társaságának' egyik tagjára utal. A társasághoz tartozott Pukánszky Lajos , Korányi Ádám , Pollák György , Fodor Géza és Hajnal András . Ács Katalin nak Kalmár László tanítványaival készített filminterjújában Hajnal András a levélben szereplő feladatról így emlékezett: „ Emlékszem, hogy egyszer Szegedre utaztam le vonaton és Laci bácsinál volt egy papír amelyikre rá volt írva a Császár által szerkesztett világrekord csacsi-pacsinak a definíciója. Laci bácsi nem volt rest és az egész úton fejtettük. A definícióra természetesen nem emlékszem, a csacsi-pacsi pontosan úgy szólt, hogy

Buszon hatalmas orvvadász kalaposan tikcsavart dug asztalába s badar álma:

Huszonhat alma sorvad, ászka lapos, antik csavart, dugaszt a lábasba darál ma.

S képes volt megfejteni ezt a definícióból. Addig nem nyugodott míg ki nem sütöttük. Nem is hiszem, hogy bárki más megfejthette volna (mindenki azt mondta, hogy »szabad a gazda«). Akkor a vonaton ketten együtt csináltunk egy csacsi-pacsit. Akkoriban volt a Bolyai Társulatban egy titkárnő akit Olgának hívtak. A definíció úgy szólt, hogy amennyiben azt jövendölik, hogy a Bolyai Társulat egy alkalmazottjának mesébe illő végtagja van, akkor megnevezett akadémikus megfontolás tárgyává teszi a dolgot. És a megoldás az úgy szólt, hogy

Ha jóslat: Olga térde mese,

Hajós latolgat érdemes e.”

Az előbbi idézetben Császár és Hajós, Császár Ákos és Hajós György matematikusokat jelentik.

Befejezésül ehhez a részhez álljon itt néhány további csacsi-pacsi, amelyek szintén Kalmár noteszeiben voltak feljegyezve. Aki kedvet érez hozzá, fogalmazza meg a nekik megfelelő feladatokat:

Sonkával a Bárdos torkán batiszt mos tüzet

Konkáv alabárdost orkánba tiszt most üzet.

Ha tágul a Katónak a tokos aratáskája

Hatágú lakaton a Kató kosara táskája.

Víg a bigámista: vonz a Kató; lám

Csiga-bigám is tavon zakatol ám.

Ha tágul a Kata latticel lába **Vad** kankalin intette

Hatágú lakat alatti cellába! **Vadkan** Kalinint ette.

Kecskerímek

A nyelvi játékok egy másik kedvelt fajtája a kecskerím. Itt a szókezdő mássalhangzókat váltakoztatják, az így kapott vicces sorokat nevezik kírímeknek is. Ilyeneket is találtunk Laci bácsinál:

Hitler kifakadása a judeo-plutokrata-angolszász kommunista szellem ellen:

Rejtse bár e rémet nadír,

Eltörli a német radír.

Kegytárgyat lóháton mentő rabbi tűnődése:

*Samesz tett a lóra,
Hová lett a tóra?*

Nyúllal sétáló lány sürgetése, amikor a kerítés mögé értek:

*Eltakar a palánk, Nyuszi!
Jöhet már a nyalánk puszi.*

Szánalmas kövér artista a cirkuszban:

*Trapézon egy pörgő hasas
Félelmében hörgő pasas.*

Anagrammák

Egy notesz csak anagrammával van tele. Közel 400 anagramma harmincnál több kortárs személynévre. Ezekből adunk most közre néhányat (a nyomdafestéket tűrők közül):

ALMÁSSY STELLA	ERDŐS PÁL	ERDŐS PALI	BUDÓ ÁGOSTON
S ATYA LÁSS: MELL	LÁSD PŐRE	ALPESI DR Ő	TUDÓS G OBOÁN

NÉMETH GYULA	SÁNDOR PALI	TÖRŐ IMRE	LUKÁCS GYÖRGY
HEGYÉN MULAT	NÁLAD PIROS	MIRE TÖR Ő?	LYUK, ÁGY, GÖRCS

SZŐKEFALVI-NAGY BÉLA	TURÁN GYURI	TANDORI KÁROLY
VISZ E NÉGY BAL KŐFAL	UTIRÁNY RUG	IR A DOKTORLÁNY

FEJES TÓTH LÁSZLÓ	KORÁNYI ÁDÁM	STRAUB BRUNÓ	FODOR GÉZA
SEJTE SZÓL: F HÁLÓ	O, NYÁRI DÁMÁK	TUBUSBAN ORR	FOGAD ZÉRO

HAJNAL ANDRÁS	LIGETI LAJOS	SZABÓ ZOLTÁN	KARDOS LAJOS
HALRAJ SANDÁN	STOJ, GALILEI	TÁLBA SÓZZON	SORSOD KAJLA

Ja, és hogy ki rejtőzik a *MÓR ÁLSZAKÁLL* mögött? Biztos vagyok benne, hogy már tudja a kedves olvasó!

Mnemotechnika

Az egyik füzetlapon csak ennyit találunk felírva:

H A Y K A
M H O G O

Y M E E T
G I T I K

Ha nem lenne melléírva a következő betűnégyzet is, valószínűleg értetlenül továbblapozna az ember:

M U T U S
D E D I T
N O M E N
C O C I S

Így azonban már minden világos, az előbbi orosz szavak – ahogyan a latin szók is – az alábbi mnemotechnikai kártyatrükkhöz kellenek.

A bűvész egy megkevert pakli kártyából a nézőkkel kiválasztat 20 lapot, amelyeket színükkel felfelé párokba rendezve azok elhelyeznek az asztalon. A bűvész mindezeket nem látja, hátat fordít az asztalnak. Ezután minden néző megjegyzi magának a tízből egy-egy párt. Miután ez megtörtént a bűvész visszafordul és csak pillantást vett a kártyákra és azt állítja, hogy ő ezalatt mindegyik párt megjegyezte. Majd összeszedi a lapokat és azokat egy 4x5-ös formába rendezve leteszi az asztalra. Ezután minden nézőtől csak annyit kér, hogy mondja meg, hogy az ő általa megjegyzett pár kártyái melyik sorban vagy sorokban vannak. Majd ezután a bűvész rögtön eltalálja, hogy melyek voltak azok.

A megoldás persze az, hogy a bűvész a lapokat úgy teszi le – kis gyakorlással ez könnyen gyorsan megy –, hogy minden pár kártyái az előbbi betűnégyzetek azonos betűinek helyére kerüljenek. Ez megtehető, hiszen vegyük észre, hogy minden betű pontosan kétszer fordul elő azokban. Így aztán amikor a néző megmondja az ő lapjainak sorait akkor már könnyen kitalálhatók a párok.

Ismeretes, hogy vannak olyan mnemotechnikai versek, amelyek valamilyen matematikai konstansnak vagy összefüggésnek a könnyebb megjegyezhetőségét eredményezik. Ilyen például Szász Pál matematikusnak híres ?-verse 1952-ből:

„Nem a régi s durva közelítés,	3 1 4 1 5 9
Mi szótól szóig így kijön	2 6 5 3 5
Betűiket számlálva.	8 9
Ludolph eredménye már,	7 9 3
Ha itt végezzük húsz jegyen.	2 3 8 4 6
De rendre kijő még tíz pontosan,	2 6 4 3 3 8
Azt is bízvást ígérhetem.”	3 2 7 9

Itt ha vesszük az első szótól kezdve a vers szavainak betűszámát éppen a π tizedesjegyeit kapjuk 30 tizedesjegy pontossáig.

Egy másik hasonlóan klasszikus dalocska a Pitagorasz-tételt idézi fel:

'a' szor 'a' az 'a' négyzet'

kisangyalom,

'b' szer 'b' az 'b' négyzet'

kisangyalom,

a kettőnek összege

Pitagorasz tétele

kisangyalom.

Kalmár egyik noteszében is találunk egy hasonlót, amely a másodfokú egyenlet megoldóképletének megjegyzésében segíthet. Laci bácsi odaírta, hogy ezt egy régi katonanótának az „Édesanyám ha bejön Kolozsvárra ” kezdetűnek dallamára kell énekelni:

„-b ha hozzájön

$A \pm \sqrt{b}$ (és)

Alatta

b^2 -ből sebtibe

4ac-nek értéke

levonva.

Most még gyorsan

Elosztva a

2a-val

Máris megvan izibe,

Ne nyúlj hozzá Gizike (a)

Krétával”

(A szöveg mellett zárójelben Péter Rózsa neve van feltüntetve, lehet, hogy ő a szerző.)

Kalmár László időbeosztása

Kalmár feljegyezte egy napjának és egy hetének pontos időbeosztását is. Ezek a feljegyzések akkor születtek, amikor a szegedi egyetemnek volt a rektora.

Önfényképezési lap (1951. május 7.)

0^h – 0^h45'	jegyzetírás az intézetben mert otthon rövidzárlat volt (Anal. II, 148-150. oldal)
0^h45'–0^h55'	kapunál várás, hazajövés
0^h55'–1^h20'	vacsora melegítés, vacsora, lefekvés
1^h20'–	elálmosodásig (kb. 1 óra) Rasiowa-Sikorski, A proof of the completeness theorem of Gödel, <i>Fund. Math.</i> 37 (1950), 193-200 olvasása
elalvástól 7^h	alvás
7^h – 8^h20'	borotválkozás, mosdás, öltözködés, reggelizés, közben (tanulmányi osztály, rektori hivatal)
8^h20'–8^h30'	intézetbe bemenés
8^h30'–11^h02'	diktálás (Grebencha –Novoselov: Matematikai Analízis I. bírálata; mellékelve). Közben 11^h21' -kor Károlyi elvtárs pályamunkát hoz, két perccel később két körözüvényt.
11^h02'–11^h20'	a lediktált bírálat átnézése, képletek beírása, közben Dux elvtárs 11^h06' -kor megkérdezte, hogy a térbeli Laplace-egyenletnek $\frac{1}{r^2}$ -e a megoldása vagy $\frac{1}{r}$.
11^h20'–11^h40'	az ábrák és a bírálat átadása Kemenes Elvtársnak párt; Anal. II. jegyzet állásának ellenőrzése Bereczkinél és Róthnál.
	átmenés rektori hivatalba, közben lépcsőn Gergely elvtársnővel az intézeti beteglátogatási
11^h40'–11^h45'	teendők megbeszélése
11^h45'–13^h15'	folyó ügyek rektori hivatalban
13^h15'–13^h20'	hazajövetel

13^h20'–13^h25'	otthoni posta atnezese (akadémiai levelezés)
13^h25'–13^h55'	Anal. II. jegyzetírás
13^h55'–14^h20'	ebéd
14^h20'–15^h	pihenés
15^h – 21^h	Anal. II. jegyzetírás, közben Dombóvári elvtárs táviratot hoz (VKM, Grebencha ábrák sürgetése)
21^h – 24^h	Anal. II. jegyzetírás (170 oldalig)

Egy hét teendőinek beosztása:

Előadás	8
Saját gyakorlat	2
Tanulókör (ellenőrzés)	2
Gyakorlat (ellenőrzés)	2
Előadásra, gyakorlatra készülés	10
Tanulókör, gyakorlat megbeszélés	3
Jegyzet kijavítása (3 koll.)	12
Intézeti adminisztráció, levelezés	9
Intézeti alkalmazottak munkájának irányítása	4
Tankönyvírás	14
Szépirodalom olvasása	6
Saját dolgozataim korrektúraolvasása, Acta szerkesztés, lektorálás stb. átlag	6
Bolyai-Társulati munka és ülés	5
MTESZ munka és ülés	5
Rektori fogadóóra	2
Rektori adminisztráció	6
Kari vagy tanácsülés	5
Újságolvasás	3
Ideológiai önképzés	6
Pártelfoglaltság és tömegszervezeti elfoglaltság (pl. e héten 2 pcs, 1 röp, 1 szsztgy, 1pb öakt)	7
Orosz óra	2
Orosz tanulás	4
Öltözködés, evés	14
Közlekedés	3
Alvás	28

168

Itt ha az utolsó sorban az alvásra fordított heti 28 órát napra szeretnénk lebontani, a 28-at 7-tel elosztva azt kapjuk, hogy az átlagosan napi 4 órát jelent. Hát ez nem valami sok...

Szabó Péter Gábor